

Zlata DEROSI
Filozofski fakultet, Zadar

NORMIRANJE HRVATSKOGA JEZIKA U PROCIJEPU IZMEDU STAROGA I NOVOGA

Hrvatski jezik, kao i svaki drugi živi jezik, ponaša se kao živi organizam koji se razvija i mijenja, prihvaća nove riječi, odbacuje stare, prihvaća nove konstrukcije, zaboravlja stare. Prateći dugu povijest hrvatskoga jezika, uočujemo mnogo promjena koje su se u jeziku dešavale i napokon bile prihvaćene kao standard. Članak, međutim, ostaje u okvirima posljednjih pedesetak godina (od Florschützta (1940) do Težak-Babića (1994)) i razmatra neke novije pojave u hrvatskom jeziku i njegovu normiranju u okviru hrvatskih gramatika i priručnika, a pod znakom elastične stabilnosti, koju naši lingvisti prihvaćaju kao temeljni postulat.

U prvoj polovici 20. stoljeća hrvatski je jezični standard suvereno "kontrolirao" Tomo Maretić, koji je izrastao iz krila vukovske škole i vukovskih pogleda na jezik. On je bio tako reći nepovredivi autoritet u jezičnim pitanjima, a njegovi su pogledi na jezik, koji su zanemarivali hrvatsku književnu baštinu, snažno utjecali na stvaranje hrvatskoga jezičnog standarda toga vremena. Kako je temelj za njegov pristup jezičnoj problematici bio jezik našega narodnog stvaralaštva, odnosno jezik koji je bio daleko manje izložen promjenama nego npr. danas, to je i posve razumljivo da 2. izdanje njegove *Gramatike i stilistike*, koje izlazi 32 godina nakon prvoga, »ne dira u temelje, na kojima je građeno prvo izdanje.«¹

Okolnosti u kojima je Maretić radio i koje su mu pomogle da tako dugo dominira u hrvatskom jezičnom standardu, otišle su u nepovrat. Danas gotovo svaka kuća ima radio i televizor, izlaze razne novine i časopisi koji se tiskaju u velikom broju primjeraka, svjetlo dana svaki čas ugleda neki novi zbornik ili časopis. Ukratko, suvremeni *masmediji* snažno nam nameću način izražavanja, a lingvisti, kojih srećom imamo mnogo više nego u Maretićevo vrijeme, imaju i mnogo težu zadaću nego Maretić.

¹ Maretić 1931:3.

Oni stalno trebaju čvrsto (a ipak elastično) držati u ruci konce jezičnih pojava i procijeniti kada se promjene mogu prihvatiti kao norma, a kada se mogu u jezičnom standardu označiti kao pogrešne.

Kako se u standardiziranju hrvatskoga jezika odražava borba staroga i novoga i gdje pucaju stara pravila, a javljaju se nova? Pokušat ćemo to pokazati na najizrazitijim primjerima.

I menica *d o b a*. U svom klasičnom djelu *Književni jezik u teoriji i praksi* Jonke (1965:369) iznosi problem indeklinabilnosti imenice *doba* i pojavu njezine deklinabilnosti (*u tom dobu*), koja se primjećuje »za sada pretežno u ekavskom govoru«². U *Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika* (1979:89) ističe se doduše da se imenica *doba* redovito »upotrebljava u NAV«, ali već se navode kao pravilni oblici za lokativ jednine *dobu* i instrumental *dobom*, te za dativ, lokativ i instrumental mn. *dobima*, a Težak–Babićeva najnovija *Gramatika hrvatskoga jezika* (1994) taj problem uopće ne spominje. Stoga se nameće zaključak da je pogreška *dobu, dobom, dobima* danas prihvaćena kao pravilo.

Određeni i neodređeni oblik pridjeva. Upotreba određenog i neodređenog oblika pridjeva bila je kod starijih gramatičara vrlo precizno određena, a pravila ujednačena, naslijeđena još tamo od Maretića. Danas najveći problem nastaje u onim slučajevima gdje se može (gdje se mogao) upotrebljavati samo jedan oblik, određen ili neodređen, npr. pridjevi na *-ov, -ev, -in* (*bratov, kraljev, sestrin*) – samo neodređeni oblik, pridjevi na *-ski, -ji, -nji, -šnji* – samo određeni oblik (*hrvatski, mišji, sutrašnji, današnji*), pridjevi u službi predikata (*On je dobar*), predikatnog proširka (*Srdit Marko jezdi niz Kosovo*) i sl. – samo neodređeni oblik. Već i u okviru strogo postavljenih pravila u starijim se gramatikama napominju odstupanja, a Maretić (1931:169) za neka od njih (*A ti muška čeda ne rodila, Maru prose za bugarska bana, Od švalera bolja roda nema...*) ističe da ona dolaze iz istočnih krajeva³.

Najbolje i najiscrpnije obavijesti o toj problematici dobivamo kod Katičića (1986). Polazeći od činjenice da se »određeni oblici pridjeva razlikuju od neodređenih samo u nekim padežima jednine muškoga i srednjega roda«, Katičić zaključuje da je »većina pridjevskih oblika neutralna s obzirom na određenost« i da je »u mnogim tipovima pridjeva razlika po određenosti« »neutralna« ili »neutralizirana«⁴. Katičić problem analizira na nizu primjera iz hrvatske književnosti gdje se odstupa od spomenutih pravila i na temelju preoblika dokazuje da je jezik fino tkivo, a njegovi se javni oblici ne mogu uvijek ukalupiti u čvrsta pravila. On zaključuje da je »izbor oznake pridjevske određenosti u hrvatskom književnom jeziku slobodan« i zavisni »od shvaćanja govornikova ili pišćeva«⁵.

² Jonke 1965:369.

³ Maretić 1931:169–170, 422–425, Florschütz 1940:56–58, 181–184, Brabec–Hraste–Živković 1961: 84–86.

⁴ Katičić 1986:385.

⁵ Katičić 1986:398.

Brabec—Hraste—Živković (1961:84), i *Jezični savjetnik* (1971:359—360) zapažaju pojavu odstupanja od pravila u upotrebi određenih i neodređenih oblika, ali ih još ne drže normom hrvatskoga književnog jezika, a Katičić analizom dokazuje da je u mnogim slučajevima izbor uvjetovan piščevim stilom, u Težak—Babićevoj gramatici već izrijekom stoji da posvojni pridjevi na *-ov*, *-ev* *-in*, kad nisu u nominativu, »mogu ići i po pridjevnoj deklinaciji«⁶, dakle *bratovog*, *bratovom* itd.

Gledajući na problem određenog i neodređenog oblika pridjeva u cjelini, mogli bismo reći da su "stara" pravila u vezi s tom problematikom i "načeta" i promijenjena.

Poremećaj koji pratimo u upotrebi određenog i neodređenog oblika približio nas je srpskom jezičnom standardu. A. Belić (1965:163) kaže da »pridjevi na *-ov*, *-ev*, *-in* imaju u nominativu neodređeni oblik, u ostalim padežima imaju obično određene oblike«, a M. Stevanović (1962:167) iznosi slično mišljenje. Naravno, teško je reći je li ležernija primjena navedenih pravila u hrvatskom jeziku rezultat utjecaja (i namećanja) srpskoga jezika ili je nastala kao prirodni proces, ali je ipak činjenica da njome gubimo jedno obilježje hrvatskoga jezika.

Deklinacija broja *dva* (*oba*, *obadva*). Kako navodi Maretić (1931:187), broj *dva* u muškom i srednjem rodu, prema Vuku, ima oblike samo za nominativ i akuzativ, a u ostalim je slučajevima nepromjenljiv, dok Daničić ima u dativu, lokativu i instrumentalu oblik *dvema* za sva tri roda⁷. Paradigmu NA *dva*, G *dvaju*, DLI *dvjema* za muški i srednji rod susrećemo u hrvatskim gramatikama sve do Jonkeove (1972:26). Kod njega već susrećemo uz stari oblik *dvjema* u dativu, lokativu i instrumentalu muškoga roda i *dvama*, za *oba* samo *objema*, a za *obadva* i *obadvjema* i *obadvama*. I *Jezični savjetnik* (1971:369) ima istu paradigmu kao Jonke, u *Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika* (1979:131) već imamo za DLI samo *dvama*, *obadvama*, *obama* za sva tri roda, a isto tako i u Težak—Babićevoj gramatici (1994:115). Isti proces vidimo i u srpskom jeziku, ali je dovršen ranije nego u hrvatskom⁸ pa ponovno dolazimo do pomisli da je i ta promjena rezultat namećanja srpskoga jezičnog standarda, a naši su je gramatičari registrirali kao prihvaćenu i upotrebljavanu u tolikoj mjeri da je mogu i normirati.

Odnosne zamjenice *koji* — *čiji*. U našim starijim gramatikama upotreba zamjenice *čiji* mjesto *koji* (npr. *Naišao sam na čovjeka kojega je kuća do temelja srušena*) dopuštena je samo kad se odnosi na muško čeljadu u jednini⁹. Brabec—Hraste—Živkovićeve gramatika (1961:105—106) izrijekom dopušta upotrebu zamjenice *čiji* »kada se odnosi na imenicu bilo kojega roda i broja«. Jonke (1965:383), međutim, drži da Brabec—Hraste—Živković »pretjeruje proglašujući Maretićevu normu kao zastarjelu i preporučujući samo noviju varijantu«. Ali u *Jezičnom savjetniku* (1971:367) i u *Priručnoj gramatici* (1979:118) već susrećemo samo rješenja kao kod

⁶ Težak—Babić 1994:103.

⁷ Maretić 1931:187.

⁸ Belić 1965:182, Stevanović 1962:182.

⁹ Maretić 1931:395—396,435, Florschütz 1940:190.

Brabec—Hraste—Živkovića, kakva su danas u suvremenom hrvatskom jeziku već potpuno prevladala. Kako Jonke kaže (1965:383), »takva promjenljivost norme ne treba da nas zbunjuje«, jer su »jezične norme ograničene prostorom i vremenom«. Ipak, i tu moramo primijetiti približavanje srpskoj jezičnoj normi.

U vezi s problematikom zamjenica *koji* — *čiji* potrebno je spomenuti i konstrukcije tipa: *To je stablo kojega se* (ili *kojemu*) *grane polomiše*, ne *grane kojega se polomiše*¹⁰. I Jonke (1965:383) daje prednost takvoj konstrukciji. U *Priručnoj gramatici* (1979:398) već je prevagnulo "novije" rješenje: *Upoznali smo čovjeka u srcu kojega gori ljubav prema narodu*, a takva se upotreba u hrvatskom jeziku sve više širi.

Položaj enklitika (zanaglasnica) u redu riječi. Enklitike (zanaglasnice) u hrvatskom književnom jeziku pokazuju tendenciju za pomicanjem prema početku riječi, a mogu stajati i iza prve naglašene riječi u akcenatskoj cjelini. Takvo pravilo susrećemo u hrvatskim gramatikama i priručnicima od Maretića do Katičića¹¹, ali su suvremene gramatike u tome sve liberalnije pa dopuštaju i smještaj enklitike na početku akcenatske cjeline, opravdavajući to pjesničkom slobodom izražavanja, ležernijim izražavanjem, mogućnošću da se enklitika izgovori s grupom riječi ispred sebe i kad je na početku akcenatske cjeline i sl. Jonke (1965:354–355) ipak misli da se »nekada red riječi ne može mijenjati bez štete za rečenični ritam. To se osobito odnosi na smještaj enklitike.« Katičić (1986:497) daje prednost ustaljenim pravilima o smještaju enklitike, a tip rečenice *Tih vjetrić je mrsio kose zadubljenog svirača* drži »supstandardnim razgovornim izražavanjem«. Pojedini pisci o tom problemu govore u svjetlu melodioznosti rečenice (Jonke) ili traže opravdanje u stilskim obilježjima koja se takvim izražavanjem postižu (Jonke, Katičić, *Priručna gramatika*). Težak—Babićeva gramatika kao da na neki način zatvara taj proces jer u mnogim primjerima i tumačenjima ima konstrukcije koje još Katičić naziva supstandardnim (*Dobra vijest se brzo širi...*¹² *Crveni cvijet mi je brzo uvenuo...*¹³ *Književnoumjetnički stil je način izražavanja*¹⁴ itd.) Iako Težak—Babićeva gramatika ima liberalniji smještaj enklitike, u njoj se ipak navodi niz slučajeva gdje enklitika ima položaj precizno određen¹⁵. Treba napomenuti da se u srpskom jeziku ne primjećuje posebna briga za smještaj enklitike. U cjelini gledano, već je i zbog rečeničnog ritma i ljepote rečenice šteta što hrvatski gramatičari katkada možda i prebrzo napuštaju stara, dobra pravila.

Promjene u pravcu izražavanja, koje izmiče strogim pravilima, pratimo i na drugim primjerima. Npr. *izostavljanje zanaglasnice je iza se*. Tu stariji gramati-

¹⁰ Florschütz 1040:175.

¹¹ Maretić 1931:402–403, Florschütz 1940:176, Brabec—Hraste—Živković 1961:221, Jonke 1972:37, Jonke 1965:355, Jezični savjetnik 1971:434–435, Priručna gramatika 1979:460–462, Katičić 1986: 495–497.

¹² Težak—Babić 1994:80.

¹³ Težak—Babić 1994:100.

¹⁴ Težak—Babić 1994:31.

¹⁵ Težak—Babić 1994–31.

čari daju prednost izostavljanju *je iza se*¹⁶, mlađi pak izričaj promatraju u svjetlu njegove stilske vrijednosti i prema tome je zadržavaju ili izostavljaju¹⁷.

Problem pasivne konstrukcije (odnosno bezlične i bezličene). Stariji gramatičari drže pogrešnom rečenice tipa *Čovjeka se po besjedi poznaje*¹⁸. Mlađi pak problemu pristupaju na drugačiji način, oni razlikuju preobličena pasivom (*Vozači se posebno upozoravaju...*) i bezličnjem (*Vozače se posebno upozorava...*)¹⁹, pa tu pratimo nastojanje da se dublje prodre u jezično tkivo, ali i pomak: što je nekada bilo pogrešno, to je u određenim slučajevima danas pravilno.

Instrumental vremena. Nekada se mogao upotrebljavati samo od riječi koje znače vrijeme (*ponedjeljkom, jutrom, večerom*)²⁰. Danas sve više susrećemo instrumental vremena i od drugih riječi (*početkom ljeta, svršetkom godine* i sl.)²¹.

Mogli bismo još toga nabrajati: poremećaj u izričaju *s obzirom što...* (*s obzirom da...*) mjesto *s obzirom na to što...* (*s obzirom na to da...*), upotreba *da li* mjesto *je li* (*Da li je prijatelj došao?* m.j. *Je li prijatelj došao?*), česta fraza *Koristimo sva sredstva* m.j. *Koristimo se svim sredstvima. Služimo se svim sredstvima. Upotrebljavamo sva sredstva*²² i sl., sve češće prevladavanje imenske rečenice i nagomilavanje imenskih sintagmi i sve manja upotreba odnosnih rečenica, uslijed čega susrećemo i ovakve konstrukcije: *ostavljanje za neprijateljem ostavljenih mina, osmrtnice u ratu poginulih Hrvata, obnovljeno je krovšte neprijateljskim granatama uništeno*, itd. itd.

U sklopu ove problematike trebalo bi promotriti i ulogu pravopisa i rječnika u normiranju hrvatskog jezika, a iznad svega problem hrvatske akcentuacije novoštokavskog zapadnog tipa, o kojemu je mnogo i korisno raspravljao Stjepan Vukušić. Hrvatski književni jezik u današnjem trenutku mnogo više čuva svoja specifična obilježja na području leksika nego na području izričaja i rečeničnih konstrukcija. Tu ljudi lakše uočuju specifične hrvatske riječi i sami se kontroliraju, ali katkada u tome pretjeruju ne osjećajući da se i iza riječi koje bi htjeli prognati (npr. *hljeb, praznik*) kriju značenja koja se ne mogu i ne smiju zanemariti.

Što se tiče analiziranih primjera iz hrvatskih gramatika i priručnika i promjena do kojih je u njima došlo, može se primijetiti paradoks: s jedne strane nehajniji odnos prema jeziku, dopuštanje oblika i konstrukcija koje su nam bile nametane, a s druge vrlo istančan pristup jezičnoj problematici. U praksi svakodnevni književni jezik, odnosno jezik novina, časopisa, jezik u vijestima na televiziji i radiju, sve više naginje supstandardnim konstrukcijama, nagomilavanju imenica i nehajnom izrazu, a vidan je i utjecaj srpskoga jezika. Borba za čisti hrvatski jezik donosi nam katkada i tuđe kon-

¹⁶ Jezični savjetnik 1971:377.

¹⁷ Priručna gramatika 1979:166, Katičić 1986:497.

¹⁸ Brabec-Hraste-Živković 1961:127, Jonke 1965:440.

¹⁹ Priručna gramatika 1979:375, slično i Katičić 1986:146.

²⁰ Florschütz 1940:237, Vidović 1968:42.

²¹ Jezični savjetnik 1971:207.

²² Vidović 1968:33.

strukcije koje držimo svojima. Po mišljenju Josipa Silića (1995:14–15) u tom je pogledu stanje gore nego ikada. Svemu tome treba dodati i problem poplave tuđica, osobito anglizama.

Ipak, mislim da slika nije tako crna. Činjenica je da su naši gramatičari u znaku elastične stabilnosti prihvatili niz nekadašnjih pogrešaka, što se dešava u svakom jeziku, i pred čim se ne mogu zatvoriti oči. Činjenica je isto tako da su neki od tih pomaka išli na štetu hrvatskoga jezika. Međutim, velik broj ambicioznih hrvatskih lingvista, prosvjećivanje širokih slojeva člancima o jeziku u dnevnom tisku, objavljivanje rječnika, rad dobrih lektora, koji znaju što kako, kada i koliko se smije i treba lektorirati, a što se ne smije dirati, djela dobrih hrvatskih književnika, objavljivanje novih priručnika, pa možda i odustajanje od prevelikog broja dvostrukosti u hrvatskom pravopisu i sl. a iznad svega mjera u elastičnoj stabilnosti, sve bi to moglo pripomoći da hrvatski književni jezik dostigne razinu koju zaslužuje zbog svoje dugačke tradicije.

Bibliografija

- Barić, Eugeniya, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika. 1979. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Belić, Aleksandar. 1965. *Istorija srpskohrvatskog jezika. Reči sa deklinacijom*. Knj. II, sv. 2. Drugo izdanje. (Predavanja). Beograd : Naučna knjiga.
- Florschütz, Josip. 1940. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole*. Četvrto izdanje. Zagreb : Naklada školskih knjiga i tiskanica Banovine Hrvatske.
- Jonke, Ljudevit. 1965. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Drugo, prošireno izdanje. Zagreb : Znanje.
- Jezični savjetnik s gramatikom*. 1971. (Urednik Slavko Pavešić.) Zagreb : Matica hrvatska.
- Katičić, Radoslav. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za filologiju. Knj. 61.)
- Maretić, Tomo. 1931. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Drugo, popravljeno izdanje. Zagreb.
- Silić, Josip. 1995. Hrvatski ne govorimo od jučer. *Vjesnik* 5. ožujka 1995, 14–15.
- Stevanović, M. 1962. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije*. Četvrto izdanje. Cetinje : Obod.
- Težak, Stjepko, Stjepan Babić. 1994. *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. 10., popravljeno izdanje. Zagreb : Školska knjiga.
- Vidović, Radovan. 1968. *O suvremenom stanju našega jezika masovne komunikacije. Mali rječnik naše suvremene nepismenosti*. Split : Biblioteka »Školskog vjesnika«.

- Vukušić, Stjepan. 1982. *Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašavanja – stiničkog i Daničićeva. Prilog za uporabnu normu hrvatskoga književnog jezika*. Senj : Gradski muzej – Senjsko muzejsko društvo.
- Vukušić, Stjepan. 1984. *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*. Pula : Istarska naklada.
- Vukušić, Stjepan. *Jezik* 3–4/1975/76, 92–118, 3/1982, 81–85, 3/1985, 75–76, 4/1992, 119–122, 4/1995, 98–102 i dr.

STANDARDIZATION OF THE CROATIAN LANGUAGE

Summary

The author observes some phenomena in the Croatian language and its standardization in the context of several Croatian grammars and manuals, in the light of *flexible stability*, which has been accepted by our linguists as a postulate. Based on the analysis and comparison, she tries to find the extent to which the Croatian language has changed during the last five decades and ways in which Croatian grammarians rejected or accepted such a change as a rule.